

Není na co čekat

O minulosti, která neminula

Politolog Pavel Barša se v knize *Román a dějiny* pokouší ukázat východisko z dichotomie velkých a malých dějin, jak je nachází v díle Milana Kundera a Györgye Lukáče. Politicko-teoretický esej, který je velmi podnětným dialogem s koncepcemi románového žánru, patří k tomu nejlepšímu ze současného českého společenskovo vědního myšlení.

MICHAL ŠPÍNA

Svazek *Román a dějiny* zaujme už svou obálkou, jejímž autorem je grafik Martin T. Pecina. Svislé bílé linie na černém pozadí a název titulu v sytě modrém pravoúhlém poli jsou téměř doslovnou citací obálek edice Dílna, v níž nakladatelství Československý spisovatel během šedesátých let předložilo domácímu publiku několik desítek literárněteoretických děl z obou stran železné opony. V edici vyšlo mimo jiné Kunderovo rané *Umění románu* (1960) s podtitulem *Cesta Vladislava Vančury za velkou epikou* a také výbor z díla Györgye Lukáče, obsahující jeho předmarxistickou *Teorii románu* z roku 1916. Oba texty – spolu s dalšími pracemi obou autorů – zaujmají v knižním eseji Pavla Barši ústřední postavení. Baršovými deklarovaným záměrem je nicméně vykročení za jejich horizont, a to jak v chápání románového žánru, tak v pojetí dějinnosti a politického jednání.

Dva osudy

Hlavní linie Baršovy knihy rozvíjí možná nečekanou, ale funkční symetrii mezi mladým Kunderou a zralým Lukáčsem na jedné straně a zralým Kunderou a mladým Lukáčsem na straně druhé. Volba těchto dvou autorů je plodná i proto, že jde o dva středoevropské životní osudy, které šly takřka proti sobě, a zároveň se v něčem protínaly. Lukács vyrůstal v Budapešti v kulturní atmosféře „úpadku Západu“, kterou se v Německu rozhodl překonat příklonem ke komunismu, a po moskevském období se stal ústřední postavou nejen „západní“, ale i „východní“ mutace marxismu. Kundera po deziluzi z komunismu, jež zažíval v jeho „východní“ verzi, začal jako spisovatel i občan nanovo, na druhé straně železné opony a brzy také v jiném jazyce. Utíkal tak i před tím, co zosobňoval Lukács, se kterým ještě vcelku nedávno sdílel základní pojetí literatury.

Kunderovo *Umění románu* z roku 1960 – tedy z doby, než sám začal romány psát – je dnes podobně zapomenuté jako jeho sbírka básní *Člověk zahrada širá* z roku 1953. Tak jako Lukács v něm Kundera vychází z hegelovské teze, že román je pro dnešní svět tím, čím byl pro starý svět epos, tedy v první řadě velkou epikou, kam už ovšem není zapovězen vstup „malým“ lidem, kteří se v buržoazní epoše přestávají bytostně lišit od velkých. Se svržením panství buržoazie a „nadmárodních“ impérií se pak román (v Baršově shrnutí) „nemůže obejít bez příběhu vykořisťované třídy (proletariátu) a utlačovaného národa (Čechů)“. Obojí Kundera nachází ve Vančurových *Obrazech z dějin národa českého* (1939–1940), třebaže cyklus nebyl dokončen, a navíc nejde o román. Stalinskismus se tu ozývá v podobě volání po monumentálních historických obrazech, namísto „formalistických“ experimentů avantgard, a to i za cenu návratu k formám zlatého věku buržoazie. Podstatné je nicméně vsazení do velkého revolučně-utopického příběhu kolektivní emancipace, která směřuje – jak píše Barša – k „milenaristickému završení“: v tomto případě národně-komunistickému, avšak milenaristický horizont byl (a často dosud je) vlastní nejen komunistům, ale i mnoha jejich protivníkům.

Soukromý romanopisec

O čtvrtstoletí později je všechno jinak. Důslednost Kunderova druhého začátku ilustruje i fakt, že ve francouzském exilu opět vydal knihu o teorii románu se stejným názvem *L'art du roman* (Umění románu, 1986; do češtiny nebyla nikdy v úplnosti přeložena), ale protikladným vyzněním oproti *Umění románu* z roku 1960. Tentokrát je text v souladu s Kunderovým románovým dílem, které na první pohled nemá s jeho raným obdobím nic společného. Kundera totiž zavrhl nejen komunismus jako jednu z ideologií, ale emancipaci vůbec, a místo veřejného intelektuála zaujal pozici „soukromého romanopisce“, který se místo kolektivních příběhů soustředí na otázky existence jednotlivců.

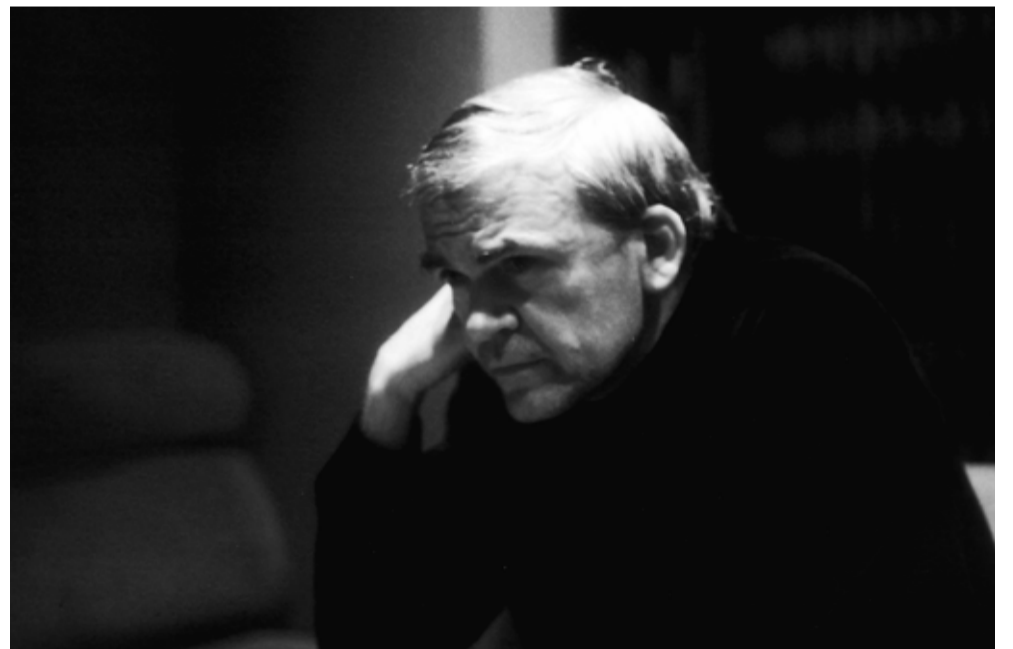
Tím, že své rané (a Lukáčsovo) pojetí postavil na hlavu, se od něj ale podle Barši neosvobodil. I když se plně neoddal nové podobě milenarismu (tentokrát konzervativně-liberální, která na Západě začala převládat po deziluzi z roku 1968 a jejímž projevem byly opět představy o završení dějin – ovšem již v „neideologické“ liberální demokracii), existuje mezi raným a zralým Kunderou (a Lukáčsem) kontinuita, a tou je „nárok povznést se nad omezení svého historického času“ a „vidět lidskou realitu z nadhistorického stanoviště“. Příkladem může být třeba pasáž z *Knihy smíchu a zapomnění* (1981), kde je trapné hemžení českých básníků dokresleno tím, že jim vypravěč dává jména jako Petrarca, Goethe nebo Lermontov.

„Rekonstrukce opozice těchto milenarismů je pro mne vzpomínáním motivovaným přítomnou potřebou dostat se za ni,“ píše v úvodu Barša, čímž předznamenává „ponornou“ osobní linii svého textu. Tvoří ji nejen pasáže o ztrátě „zděděné komunistické víry“, kterou se pokoušel zachránit ještě jako student filosofie, ale i o alternativní hudební a intelektuální scéně v pozdně normalizačním Brně nebo o rozplynutí subverzivního potenciálu pornografie po roce 1989. Také individualistické utopie liberálního typu se podle autora v desátých letech našeho století zhroutily a dějiny udeřily s novou silou. Ostatně když Kundera psal *Slavnost bezvýznamnosti* (2014, česky 2020), tedy rozloučení „soukromého romanopisce“, a nechával své postavy posmívat se velkým dějinám a mrtvým sovětským vůdcům, Francie se zrovna pouštěla do vojenského dobrodružství v Mali, Národní fronta posilovala, na obzoru byla velká migrační vlna a v Paříži se chystala globální konference o změně klimatu. Zvláště

Loni zesnulý francouzský filosof a sociolog vědy nabízí cestu za horizont obou milenarismů už svou dekonstrukcí modernizace jakožto procesu očišťování světa od všeho, co neprojde sítím (domnělého) univerzalistického rozumu zbaveného jakékoli situovanosti. Nutnost přijmout a docenit místo, odkud se díváme, rozhodujeme a jednáme, vyjadřují i tituly dvou jeho posledních knih: *Zpátky na zem* (2017, česky 2020) a *Kde to jsem?* (2021, česky 2022). Emancipace – pokud ji tak ovšem ještě můžeme nazývat – pak už není odstředivá, ale dostředivá, nepředstavuje vyvazování z daných vztahů, ale neustálé převazování, ve kterém chápeme „sami sebe jako aktivní účastníky pokračující hry“. Odpadnutí milenaristické představy završení smyslu dějin zároveň znamená, že doslova nemáme na co čekat.

Za povšimnutí stojí, že ve chvíli, kdy se v Baršově eseji objeví Latour, ustupuje z něj román. Autor sice výslovně uvádí, že kniha není „literárně-teoretickým“, ale politicko-teoretickým esejem“, dialog s koncepcemi románového žánru je ale pro jeho vztah k dějinnosti a emancipaci podle všeho zásadní. Ovšem zatímco dějinně-politická linie knihy prostřednictvím Latoura sahá až do současnosti, román jako by končil u pozdního díla Milana Kundera, jehož myšlenkový horizont se nicméně utvářel před padesáti lety.

Po Baršově vzoru si i já dovoluji osobní vsůvku. Setkání s myšlením Bruna Latoura mi svého času dodalo odvahu pustit se do literárněvědné disertace o železnici a sledovat – Latourovými slovy – „jemné vlákno, které spojuje nebe, průmysl, texty, duše i morální zákon“. Ne že bych jeho odkaz v myšlení o literatuře kdovíjak rozvinul, ale nepřestal jsem si myslet, že má smysl

Barša rozvíjí symetrii mezi Kunderou a Lukáčsem. Foto Elisa Cabot, Flickr (CC BY-SA 2.0)

posledně jmenované události naznačují, proč se liberálně-konzervativní milenarismus – byt v jeho rámci bylo možné být i nalevo – nejen pro Baršu vyčerpal.

Zaostání románu?

Podobně jako Kundera uvažuje i Barša často v dichotomiích, ale zpravidla proto, aby se je pokusil překonat. V *Cestách k emancipaci* (2015) proto důkladně rozebírá pojetí revolvy a revoluce u Frantze Fanona a Jeana-Paula Sartra, aby je nakonec označil za poplatné filosofii subjektu a přiklonil se místo toho ke zdůraznění vztahovosti. Ani *Román a dějiny* nekončí shrnutím lukáčsovo-kunderovského sporu, jenž „patří k minulosti, která ještě neminula“, ale pokusem o vykročení za něj. Pokud jde o pojetí románu, přicházejí tu opakovaně ke slovu Lukáčsovi vrstevníci Erich Auerbach a Michail Michajlovič Bachtin. Krátkému, ale hutnému postskriptu s podtitulem „Jaká emancipace?“ nicméně panuje Bruno Latour:

se o to pokoušet. Sám Latour žádnou literární teorii nenabízí, i když jeho starší kniha o paterizaci začíná pasáží o Tolstého *Vojně a míru* a v té poslední zase hraje podstatnou roli „pozitivní“ reinterpretace Kafkovy povídky *Proměna*. Existují ale romány spřízněné s latourovským myšlením? Nerozuměl by si s ním třeba *Pravěk a jiné časy* (1996, česky 2007) Olgy Tokarczuk, kde se „hrdinou“ (nebo spíš aktérem) stává i houbové mycelium v lese za polskou vesnicí?

Nekončí nejen dějiny, ale ani román, byť byla jeho smrt předpovídána už mnohokrát, a proto by i uvažování o něm mělo pokračovat dál. Baršův *Román a dějiny* patří k tomu nejlepšímu, co ze sebe současné české společenskovo vědní myšlení vydalo. Ale možná, že toto drobné (a navíc odůvodněné) závěrečné zaostání „románu“ za „dějinami“ bezděčně dává další smysl obálce v retro stylu.

Pavel Barša: *Román a dějiny*. Host, Brno 2022, 296 stran.